

NJEGOŠOLOGIJA – NEPROLAZNI IZAZOVI NOVIH TUMAČENJA¹

*Vesna Vukićević Janković, University of Montenegro,
vesnajan@ucg.ac.me*

Originalni naučni rad
DOI: 10.31902/fli.37.2021.3

Još uvijek nauka nije ispisala posljednju riječ kada je u pitanju kompleksnost djela i ličnosti Petra II Petrovića Njegoša koji je svojim postojanjem označilo kratak segment crnogorske istorije (1813 – 1851), a svojom se vrijednošću ustoličio kao neprikosnovena luča crnogorske i južnoslovenske kulturne baštine. Kulturalnomemorijsko promišljanje Njegoševog opusa mora obuhvatiti razmatranja na različitim nivoima, uključujući ulogu koju njegovi tekstovi i politička djelatnost imaju u okvirima formiranja nacionalne tradicije; odnos fikcionalnog diskursa prema nacionalnoj prošlosti; odnos književnog teksta prema kulturnim konstrukcijama nacionalnog identiteta; razmatranje reprezentacijske uloge književnog teksta kao konstitutivnog dijela kulture u cjelini; problematiku kritičke i istorijske književne kanonizacije itd. Tumačenje Njegoševe ukupne ostavštine omogućava nam da dobijemo potpuniju sliku u vezi sa osobenostima njegovog poetskog kôda, na jednoj strani, dok na drugoj strani omogućava sagledavanje njegovog djela kao kulturnomemorijske matrice bez kojeg je nemoguće zamisliti koordinate crnogorskog kulturnog identiteta. U okviru takvog istraživanja, neponovljivost izrečenog dobija svoj puni smisao kroz mrežu odnosa prema jeziku, tradiciji, ideologiji, na čijim se presjecima projektuje mnoštvo simbola slivenih u matricu vanvremenih paradigma, odnosno svih etičkih, estetičkih, poetičkih kategorija, ali i identitetskih obrazaca sadržanih u cjelokupnoj Njegoševoj ostavštini. Iako svaki Njegošev tekst predstavlja idejno i tematski samostalnu semantičku cjelinu, pažljivim čitanjem cjelokupne njegove ostavštine nailazimo na tačke presjeka, čime nam se otvara mogućnost ulančavanja značenja i proširivanje referencijskih ravni semantičkih činilaca teksta.

Ključne riječi: Njegoš, kulturna memorija, tradicija, mentalitet, identitet, kanon.

¹ Tekst je nastao kao sublimacija autorkinih istraživanja na polju njegošologije i sadrži razmatranja objavljena u monografijama *Njegoševi pismopisi* (2002), *Njegoševi umotvori* (2006), *Njegošev poetski univerzum – Mogućnosti tumačenja* (2012), *Izazovi savremenih književnoteorijskih perspektiva* (2018), kao i velikog broja naučnih i stručnih radova o Njegoševom djelu.

Uvod

Još uvijek nauka nije ispisala posljednju riječ kada je u pitanju kompleksnost djela i ličnosti Petra II Petrovića Njegoša koji je svojim postojanjem označilo kratak segment crnogorske istorije (1813 – 1851), a svojom se vrijednošću ustoličio kao neprikosnovena luča južnoslovenske kulturne baštine. Pored velikih spjevova „Luča mikrokozma“ (1845), „Gorski vijenac“ (1847) i „Lažni car Šćepan Mali“ (1851), Petar II Petrović Njegoš je za sobom ostavio osamdesetak lirskih, lirsko-epskih i epskih pjesama, kao i preko hiljadu osam stotina sačuvanih pisama.

Prva monografija o Njegošu „Петр II Петрович владыка Черногорский и его литературная деятельность“ objavljena je u Moskvi 1887. godine. Ipak, njegošologija svoje začetke bilježi već 1834. godine u prikazu zbirke „Pustinjač cetinski“ u Serbskom letopisu u Budimu, a nastavlja se u njemačkoj štampi iz pera kritičara V. G. Dundera 1835. godine (Milović 1983: 90). Od tada do danas, ona je izrastala na temelju raznolikih metodoloških pristupa, uz otkrivanje fenomena i pojedinosti koje su ranije bile nedovoljno isticane, šireći oblast interesovanja na interdisciplinarna područja i pružajući veliki opseg elaborirane građe, tematike i problematike. O Njegoševoj književnoj ostavštini, životu i radu, političkoj i državotvornoj aktivnosti, prepisci sa uglednim ličnostima njegovog doba, brojnim doprinosima kulturi i istoriji do sada postoji preko 22 000 bibliografskih jedinica među kojima se nalazi preko 400 posebnih izdanja (Ivanović 2017: 13).²

Bogatstvo Njegoševog poetskog opusa ogleda se i do kraja spoznaje u značenjima koja su sadržana u njegovom cjelokupnom poetskom stvaralaštvu, jer nam tako postaju vidljiviji putevi generisanja poetskog teksta – od slojevitih uticaja folklorne, mitološke i umjetničke imaginacije do osobene poetske inventivnosti. Na taj način predočava

² Prvi prikazi *Gorskog vijenca* pojavili su se već u godini izdanja ovog dramski kodiranog epskog spjeva (1847), a potekli su iz pera Stanka Vraza i objavljeni u listu Danica u Zagrebu, a Đovanijsa Frančeskija u zadarskom listu *La Dalmazia* (tekst je iste godine preveo Đorđe Ban u *Podunavci*). Prve komentare spjeva, dao je Stefan Mitrov Ljubiša uz latinično izdanje iz 1868. (Zadar). A prvi prevodi *Gorskog vijenca* potekli su od Johana Kirstea (prevod na njemački jezik iz 1886. godine) i J. G. Lukjanovskog (prevod na ruski jezik iz 1887. godine). Prema podacima Milana Rešetara *Gorski vijenac* je do 1890. godine imao osam izdanja, do 1940. godine 40 izdanja ovog spjeva koji su Crnogoci nazivali svojim *biblijskim tekstrom*. U broju časopisa *Stvaranje* (6, 1947) posvećenom Njegošu pominje se četrdeset i devet izdanja *Gorskoga vijenca*. Nakon toga, izdanja su postala toliko toliko učestala da se više nije navodio njihov broj.

nam se čitav semantički univerzum koji se, dalje, postavlja kao osnova za temeljnija razmatranja poetskih vrijednosti Njegoševog djela. Bez obzira na ovu činjenicu, najviše njegošologa je svoja interesovanja posvetilo „Crnogorskoj trilogiji“ (Osolnik 2009), a u okviru njih prednjače studije o „Gorskem vijencu“. Jedan od razloga intenzivnije recepcije i aktualizacije „Gorskog vijenca“ u odnosu na ostala njegova djela je u tome što se njime često otvara i nadsvođuje pitanje crnogorskog kulturnog, nacionalnog i etničkog identiteta. Iako ovaj književni tekst odražava sasvim određeni društveni, kulturni i istorijski segment, on je nastavio da egzistira kao dio istorije mentaliteta (Grabes 2008: 311). U njega je usađeno jezgro kolektivnog pamćenja na osnovu kojeg crnogorska kultura zasniva svijest o pripadnosti i karakteru, realizovanu kroz normativni i narativni aspekt (Assmann 2005: 19).

Od referencijalne ka poetskoj ravnii

Usmjerenost ka pisanju stihovane istorije Njegoš ispoljava pisanjem spjeva „Glas kamenštaka“ (nastao prije 1833. god; 1 546 deseteraca), koji mu je poslužio kao pretekst spjevu „Svobodijada“ (završena prije 20. juna 1835. god; 6 668 osmeraca). „Svobodijadom“ je Njegoš želio da pokaže kako je „šačica Crnogoraca, uprkos nesravnjenoj nadmoćnosti neprijatelja, hrabro očuvala svoju jedinstvenu slobodu“ (u pismu A. N. Galicinu, 14. jula 1835). Doticaji iz svjetske kulturne baštine, ali i rad na zapisivanju i samostalnom stvaranju epske poezije doveli su do oblikovanja teksta „Gorskog vijenca“ u kojem je razvijen „univerzalni značaj sukoba između tiranije i slobode“ (Zogović 2007: 17). U ovom spjevu se nalaze i neposredni odrazi društvene (istorijske, socijalne i kulturne) stvarnosti koju je XIX vijek projektovao u crnogorsku kulturnomemorijsku matricu (Vukićević-Janković 2017: 136).

Epoха romantizma se podudara sa razvojem i stvaranjem nacionalnih pokreta i konstituisanjem književnosti kao nacionalnih ((Flaker 1976: 127). Stvarajući u duhu južnoslovenskog *nacionalnog romantizma* XIX vijeka, na temelju duge usmene tradicije, klasicističke topike i romantičarskih uticaja, Njegoš je oblikovao nacionalnu mitologiju i simboliku. Upravo je „Gorskim vijencem“ koji se „u dramskom obliku, s osamljenim i superiornim temeljnim likom približava modelu romantičarskoga pjesmotvora [...] pridonio stvaranju *crnogorske nacije*“ (Flaker 1976: 128). Saglasno sa ovim je i mišljenje Vladimira Osolnika da je svojom *Crnogorskom trilogijom* Njegoš „inicirao i otvarao savremene procese nastajanja rađajućeg crnogorskog identiteta“ (Osolnik 2009: 76), te da „bez njega na karti Evrope i sveta ne bi bilo Crne Gore, a Crnogorci bi mukotrpno morali da traže kamen temeljac svog nacionalnog identiteta“ (74).

Istraživanju odnosa između složenih spona književnoga diskursa „Gorskog vijenca“ i u njemu zastupljenih konstrukata nacionalnog identiteta, doprinosi Njegoševa pismopisna ostavština. Kroz preko hiljadu osam stotina sačuvanih pisama moguće je rekonstruisati Njegošovo sazrijevanje kao vladara, vladike, stratega, arbitra, ali i pjesnika. Saglasno svojoj prirodi, pisma predstavljaju refleksiju vremena u kojem su nastajala, tako da je na osnovu njih moguće rekonstruisati i ideološke, političke i sociološke okolnosti u kojima se nalazila Crna Gora prve polovine XIX vijeka. Jedan od takvih primjera nalazimo u pismu upućenom ruskom ministru spoljnih poslova Karlu Vasiljeviču Neselrodeu:

„Prije nego sam stupio na dužnost vladara i vladike crnogorskog Crna Gora je pružala žalostan prizor međusobne i svakojake druge nesloge: jači je pljačkao slabijega, pleme se s plemenom tuklo, spokojstva nije bilo niti ga je postojalo, triumfovalo je pravo sile. Ja sam to divljaštvo uništio, zaveo sam mir i tišinu, svakome obezbijedio život i imanje. [...] Ako mi oduzmete pravo da kažnjavam zle smutljivce, ja neću moći biti crnogorski vladika. Moja duša ne podnosi bezvlašće i ja neću da budem starješina bezvlašća.“
(iz Pskova, 26. februara 1837, I, 380,558)

Naglašen stepen literarnosti pojedine odjeljke u pismopisnoj ostavštini generiše u oblik književnog teksta. Kako je to primijetio Ivo Andrić: „[...] često u njegovoј zvaničnoј prepisci sretamo reflekse njegovih glavnih misaonih preokupacija, tako isto u njegovim pesničkim produktima čiste misli kao da se javljaju mračni odjeci njegovih zemaljskih briga i borbi“ (1976: 22). U „Gorskom vijencu“, kao i u brojnim svojim epskim pjesmama i poemama, Njegoš opisuje situacije koje su u vezi sa pismopisnom korespondencijom između Turaka i hrišćana. Ovaj postupak mu je poslužio za prikazivanje karakternih osobina obiju strana. Isto tako, agonalna funkcija njegovog teksta se time dopunjava – borba se ne odvija samo na planu egzistencije, nego i na nivou duhovnog suprotstavljanja i nadmetanja.

Stradanje i žrtvovanje za očuvanje slobode i nezavisnosti postavljeni su kao fundamentalni otisak identiteta i vrsta referencijskog okvira za ponašanje i djelovanje zajednice. U brojnim stihovima, posebno u „Gorskom vijencu“, nailazimo na gotovo ekstatično slavljenje umiranja, te isticanje hrabrosti i lakoće s kojom se za vjeru i slobodu žrtvuju Crnogorci. Upravo samožrtvovanjem oni dosežu čast i vječni život – kroz ulazak u narodnu pjesmu, odnosno predanje. Koncept oduživanja precima i slavnoj prošlosti kroz zavjetnu žrtvu ogleda se u brojnim pismima (Hafis-paši, od 2. avgusta 1834; Ferik

Hasan-paši, od 25. aprila 1838. godine; Osman-paši Skopljaku, od 30. jula 1844; Osman-paši Skopljaku, od 5. oktobra 1847; Nikoli Tomazeu, od 21. aprila 1848...). Brojne refleksije koje Njegoš navodi u ovim pismima otkrivaju temelje „reaktuelizacije i revalorizacije mitske svijesti narodnog epa“ kao i „mesijanističke ideje karakteristične za romantičarski zajednički, srpski i crnogorski, kompleks“ (Željinski 2009: 20). Tekstovi Njegoševih pisama zapravo reinkorporiraju simboličke kodove i konstrukcije iz južnoslovenske usmene tradicije. Navećemo svega nekoliko primjera, koji reflektuju puteve ove mitopoetike:

„[...]I ako Vi nas napadnete, mi ćemo prinuđeni biti braniti našu slobodu i nezavisnost, koju su i naši prađedovi branili i mnogi žertvom postali. Tako isto i mi svi jedinodušno prolićemo našu posljednju kaplju krvi za vjeru, slobodu i nezavisnost, i da znate dobro da Crnogorci radi su svi do posljednjega pogrepsti sebe pod razvalinama svojih kućah i so tijem ostaviti potomstvu svjedočanstvo grobovijeh krstah da su postradali za vjeru i otečestvo negoli potpasti pod igo tuđega ropstva (Mehmedu Rešid-paši, 153-154); „[...] tražite ono sada od nas da imate što smo mi nekolika vijeka našom krvlju plaćali i za čem smo se od padenja našega carstva borili i našu krv lili, ono koje se bez krvi ni su što nije moglo kupiti i koje se doista ni za što neće prodati osim za jednu krv“ (Hafis-paši, 2. avgusta 1834, I, 174); „[...]razvaline su našega carstva u našu krv ogrezele“ (Osman-paši Skopljaku, 5.oktobra 1847, II, 355-356); „[...] ali mi kad i kad krvava i tvrda borba dosadi, te proklinjem čas u koji je skočila ova iskra u naše gore iz gomilah pepela veličine Dušanove, rašta i ona nije umrla đe se ognjište srpsko ugasilo“ (Vuku Stefanoviću Karadžiću, 1. novembra 1847, III, 359); „Je li kervavije stranice u vsemirnoj istoriji od černogorske? Je li strašnije, viteškije i duže borbe među nejednakostiju jošte svijet video nego što je video borbu Černogoraca posle padenja carstva na Kosovu?“ (Nikoli Tomazeu, Cetinje, 21. aprila 1848, III, 380)

Pjesnički uobičajene adaptacije ovih refleksija pronalazimo u brojnim stihovima od kojih ovdje navodimo samo neke kao primjer: „Divne žertve vidim na gomile / pred oltarom crkve i plemena,/ čujem lelek đe gore prolama / treba služit česti i imenu! / Neka bude borba neprestana, / neka bude što biti ne može, / Na groblju će iznići cvijeće / za daleko neko pokoljenje!“ (GV, 654-662). Iz romantičarske hiperbolizacije i pojačane simbolizacije projektovano je shvatanje da je „Pokoljenje za pjesnu stvoreno“ (GV, 2336), a ne za zemaljski život.

Dakle, i u poeziji i u prepisci nailazimo na transponovanje nacionalno-istorijske u esencijalno-estetičku ravan. U skladu sa

romantičarskom paradigmom, Njegoš kombinuje elemente istorijske i političke naracije, sa izraženom modifikacijom istorijskih i mitskih struktura. Razumijevanje mitske i istorijske topike Njegoševih književnih tekstova (a posebno „Gorskog vijenca“) nemoguće je bez teorijske elaboracije odnosa između književne fikcije i društvenog, kulturnog i istorijskog konteksta. „Gorski vijenac“ odražava aksiološki sistem uspostavljen na kanonu herojsko-patrijarhalnog, to jest specifičnog sociokulturnog modela plemenske Crne Gore, tako da predstavlja sublimaciju društvene (istorijske, socijalne i kulturne) predajnosti koju je XIX vijek projektovao kao kulturnonomemorijsku matricu (Vukićević Janković 2017: 139). A kako književni tekstovi ne govore o kulturi kojoj pripadaju, već predstavljaju tekstove kulture (Greenblatt 1995: 572).

Njegoševi tekstovi su u punom smislu tekstovi kulture. U takvom interpretativnom kontekstu potrebno je da se o predstavama, slikama i simboličkim predstavama razmišlja kroz njihovo povezivanje sa istorijom mentaliteta (Confino: 79), koja računa na rekonstrukciju obrazaca ponašanja, usmene predaje, specifičnosti pogleda na svijet i kolektivnu emocionalnost. Confino ističe da svako razmišljanje o kulturnom pamćenju u vezi sa istorijom mentaliteta poziva istraživača da tom materijalu podari određeni anarhijski kvalitet koji će ga, sa jedne strane, obuhvatiti izvan sfere ideologije, državnog i javnog predstavljanja, a sa druge, omogućiti načine na koje su ljudi djelovali, oblikovali, ponovljali ili osmišljivali sliku prošlosti (81). U epskim pjesmama i spjevovima Njegoševa projekcija prevladavanja konačnosti kroz motiv žrtvovanja života prerasta u herojsku eshatologiju. Sudbina Crne Gore oličena je kroz neprekidnu borbenu poziciju da „od vijeka se krši, a dovijeka traje!“ (Jeremiji M. Gagiću, 19. novembra 1830, 15).

Izvjesni napadi na „Gorski vijenac“, koji ciljaju na njegov navodni osmanofobni diskurs, ne vode računa o sociokulturnom kontekstu njegovog nastanka, distribucije i recepcije, a zaboravljaju i na istorijski kontekst i društvene prilike iz kojega izrastaju u njemu zastupljene pjesničke refleksija. Potpuno razumijevanje ovog književnog teksta nemoguće je bez teorijske osviještenosti o odnosu između književnog teksta i njegovog društvenog, kulturnog i istorijskog konteksta kao specifičnog procesa narativnog posredovanja. Zato se današnje poimanje islama ne može poistovjetiti sa romantičarskom paradigmom iz XIX vijeka, niti sa predstavom „osmanskog zavojevača iz prošlosti [...], koji je još uvek deo nasleđenog – ili u skorije vreme oživljenog – evropskog kolektivnog pamćenja“ (Muršić 2010: 31). I dalje, „Gorski vijenac“ kao kanonski tekst crnogorske književnosti i kulture osvjeđočava svoju egzistenciju kroz otpornost na uspone i padove društvenog ukusa. Kao što ističe Aleida Asman, on nadživljava generacije

i zahvaljujući malom broju artefakata omogućava jednom segmentu prošlosti aktivno cirkuliranje i stalno prisustvo (Aleida Assmann, 100,) odnos koji se opredmećuje kroz odnos Sopstva i Drugosti, iz čega proističe i slika diferencijacije i identifikacije:

Ti govoriš da ja sve nešto tražim, a šta bih ja to tražio i sa kime ču ga tražiti? Kada je Bajazet (Ilberim nazvani) Bosnu pokorio i kada su divlje orde azijatske naše maleno, no junačko, carstvo razrušile, onda su moji preci i jošte neke odabранe familije, koji nijesu tu poginule od Turaka, ostavili svoje otačastvo i u ovijem gorama utekli. Ja sam inokosan, ja sam sirak. Pomicli će su mi braća slavnii glasoviti knezovi i vojvode našega carstva. Če je Crnojević (Bušatlija), če je Obrenknežević (Mahmutbegović)? Če je Kulinović? Če je Skopjak? Če je Vidajić? Če je Filipović? Če je Gradičević? Če je Stočević? Če je Ljubović? Če je Čengić? Pa će su mnogi ostali? Kamo gospoda i cvijet našeg naroda da svoje otačastvo i svoju slavu zajedno potražimo, da smo svi najedno, onda bih ja s njima nešto veliko potražio. [...] Sve sa svojom rođenom braćom isturčenom. Brat brata bije, brat brata siječe, razvaline su našega carstva u našu krv ogrebole. – Evo opšte naše nesreće! [...] Kukavnu je Crnu Goru ovaj razur našega naroda gotovo udavio, no i opoštio. Ovo je učinilo te je danas Crna Gora i biti će dovijeka almaz u vitešku krunu. Ja bih volio više no išta na svijetu viđeti slogu među braćom u kojima jedna krv kipi, koju je jedno mlijeko odgojilo i jedna kolijevka odnjihala. [...] Kada sa mnom govoriš kako moj brat Bošnjak, ja sam tvoj brat, tvoj prijatelj, ali kada govoriš kao tuđin, kako Azijatin, kako neprijatelj našega plemena i imena, meni je to protivno i svakome bi blagorodno mislećemu čovjeku protivno bilo. Ja znam ti češ reći kada ovo moje pismo vidiš: Šta ovaj čovjek koješta piše i snijeva? Ali se nadam da će naši potomci, kad bilo da bilo, dati dostoјnu cijenu otačastva ljubnima mislima i pismu vlađičinu, na kojega se danas više sa svake strane kao na bijelu vranu“ (Osman-paši Skopljaku, 5. oktobra 1847, II, 355-358)

Iz navedenih redova iščitavamo dvostruko fokalizovan način ophođenja i vrednovanja pripadnika islamske vjere, što je uslovljeno načinom ophođenja i djelovanja suprotne strane: jedan je prijateljski i bratski, a sasvim suprotan ukoliko je riječ o nosiocu represivnih i subordinativnih pretenzija. Njegoševa prepiska obiluje brojnim sličnim primjerima.

Ne rijetko korišten, polemično-satirični način Njegoševog prikazivanja mletačkog svijeta (u pismima i „Gorskom vijencu“), reflektuje segmente društvenih odnosa, ideologija, i konstrukata

pamćenja. Ti likovi su zapravo, kako ističe Lersen “ [...]karakterizirani, i svojim izgledom i svojom narativnom ulogom, prema konvencijama i stvarnim stereotipima glede svoje nacionalne pozadine“ tako da recepcija književnog teksta egzistira kao proces često obilježen nadigravanjem nacionalnih simpatija ili antipatija“ (100). Upravo, Njegoševa putopisna prepiska nosi u sebi visok stepen informativnosti, posebno kada je u pitanju njegov doživljaj stranog svijeta i razumijevanje drugačijih kultura. Ukoliko te njegove putopisne bilješke, prepisku i poeziju (koja reminiscencije i refleksije donosi u estetski zgušnutom obliku) posmatramo kao jedinstvenu poetsku konstrukciju, moguće ih je dovesti u interaktivan odnos koji rezultira mogućnošću novih uvida kad su u pitanju fenomen razlike i mehanizmi diferencijacije, koji se nalaze u središtu studija o kulturalnosti i razmatranja koncepta sjećanja i pamćenja.

Od manjih pjesama ka pjesničkim sintezama

Binarnoopozitna suština svijeta jedan je od temeljnih kodova Njegoševog pjesništva. Ona se manifestuje u relacijama rušilačkog i tvoračkog principa, na jednoj strani, dok na drugoj omogućava transpoziciju mikrokosmičkog na makrokosmički plan (puteve od imanencije ka transcedenciji). U skadu sa tim, Njegoš predočava: „...materijalistički i idealistički pogled na svijet čime se postize osobenost pjesničke i filozofske, odnosno stvaralačke i egzistencijalne vizije“ (Ivanović, 2002, 29). Uočavanje binarnih opozicija u njegovom pjesništvu ukazuje na puteve i načine generiranja Njegoševog poetskog teksta, ali i uvid u podsticaje i doticaje iz brojnih književnih izvorišta.

Ako od samih početaka pratimo odlike Njegoševih pjesničkih tekstova, možemo uočiti da je u velikom broju njih zastupljen topos početka kao inicijalni signal za ulazak u pjesmu. Inicijalni principi: nadahnuće, misao, ideja, iskra, imaju funkciju posrednika između zemaljskog i božanskog, odnosno smrtnog i besmrtnog. Kako je Njegošev pjesnički razvoj određen uticajima triju stilskih formacija – klasicizma, protoromantizma i romantizma, njegova transfiguracija predstavlja i značajan indikator u procesu generiranja samih poetskih ideja. Klasicistički topos početka (*invocatio*) zaognut je u Njegoševim ranim pjesničkim ostvarenjima folklornom ornamentikom. Kao takav susreće se u „Novoj pjesni cernogorskoj o vojni Rusah i Turakah početa u 1828. Godu“ i „Svobodijadi“, postepeno se transformišući u deiktičko obraćanje: Bogu, vrlini, mislima, nedostižnom (ovo je zastupljeno u nizu pjesama: „/Ko je ono na visokom brdu/“ (1833), „Crnogorac k svemogućemu bogu“ (1834), „Zarobljen Crnogorac od vile“ (1834), „/Nevo r'jeko, ogledalo ljudstva/“ (1837), „Vjerni sin noći pjeva pohvalu

mislima“ (1837), „Dobrodjetelj“ (1837), „Prosvještenije“ (1837), „Oda Suncu, spjevata noću bez mjeseca“ (1837), „/Trojica vas nasamo, jedan drugog ne gleda/“ (1844), „Misao“ (1844), „Ljudevitu Šturu“ (1846), „Pozdrav rodu na Novo ljeto“ (1847), „Sprovod prahu S. Milutinovića“ (1848), „Proljeće“ (1850), „/Radi čovjek sve što radit može/“ (1851), „Polazak Pompeja“ (1851)). Dakle, uporedo sa muzom (klasicističkim toposom) javlja se i predstava vile, čije značenje odlikuje visok stepen disperzivnosti: ona nije samo folklorni pandan muzi, tj. nadahnuću, već nagovještava predstojeću bitku i preokret („Udar na Salkovinu“, „Osveta Jakše Kapetana“), zatim predstavlja „dobrotvorku pravde i svobode“ („Zarobljen Crnogorac od vile“), ali se javlja i kao konkretizacija ženstvenosti („Noć skuplja vijeka“). U kasnijem stvaranju, pod uticajem romantizma i kroz razvoj poetske ideje, oblikuje se njegova samosvojna poetska naracija, koju pokreće „čuvstvitelni“ entitet, bilo da je oblikovan kao muza, vila, misao, ideja.

Ako napravimo presjek Njegoševog poetskog tvorenja, uviđamo da ne samo putovoda/nadahnuće, već i čitav niz njegovih poetskih postupaka i simbola ima transfigurativni karakter. A upravo se tu ogleda još jedna osobenost Njegoševog pjevanja: da, saobrazno različitim poetskim sistemima, upotrebi odgovarajući poetski kôd, odnosno da folklornu i mitološku imaginaciju saobrazi samosvojnoj viziji i istovremeno proširi semantički spektar određenog pojma. Posebno treba istaći da se motivi nadahnuća/putovođe, transpozicioniranje realnosti u mitopoetski prostor, preobražaja (premjene), fantastičkog otkrovenja i poetska vizija tečenija, rojenja i kolovraćanja, koji su zastupljeni u čitavom nizu njegovih pjesničkih produkata, najsnažnije manifestuju u semantičkoj teksturi spjeva „Luča mikrokozma“. Jedna od ranih pjesama „Zarobljen Crnogorac od vile“ (1834) nosi niz pjesničkih slika: vila koja sjedi na tronu u čudesnoj pećini okrunjena trostrukim vijencem, zavjesa koja se otvara i vizija prošlosti sa projekcijom budućnosti. Nemoguće je ne primjetiti da se ove slike predočavaju se kao blijeda skica semantički složenijih prizora u tekstu „Luče mikrokozma“ (1845).

Slično je i sa značenjskim potencijalom koji se manifestuje u pjesmama „Crnogorac k svemogućemu bogu“ (1834), „Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima“ (1837), „Oda Suncu, spjevata noću bez mjeseca“ (1837), „/Trojica vas nasamo, jedan drugog ne gleda/“ (1844), „Misao“ (1844), pa do posljednjih pjesničkih ostvarenja kao što je poema „Polazak Pompeja“ (1851). U svima se njima razvija se ideja o prisustvu božanskog u ljudskom, odnosno o manifestaciji metafizičkog principa u materijalnom (tjelesnom). Mogućnost prevazilaženja čovjekovih korporalnih ne/mogućnosti je oblikovanje i pokretanje umom, mišlu,

odnosno stvaranjem i njihovim simboličkim emanacijama. Upravo, misao je upravo objedinjujuće svojstvo koje omogućava čovjeku da stekne tvoračku moć (poiesis). Ona je označena kao svjetlosni princip (još se u ranim pjesmama pojavljuje nasuprot retorikom naslova označene noćne scenografije: „Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima“, „Oda suncu, spjevata noću bez mjeseca“). Misao je božanski/obožavajući proces duše/duha; veza sa izvorom svestvorenog i medijum koji vodi do sfere spoznanja. Značajno je to što Njegoš kao osnovno svojstvo misli navodi upravo kretanje, polet, let, lakokrilost, jer je proces saznavanja u suštini proces kretanja. Pri tome, oznakovljavanje misli kao putovođe od mikrokosmičkog do makrokosmičkog upućuje i na princip inicijalne i nepretržne veze tvorca sa stvorenim kao u poemi „Misao“: „Ti si me vodila po zemnome šaru, / koji drži petlju nepretržnu
jako / od tvojega lanca u kom si svezana“ (88-90). Dalje, to je poletni, lakokrili dio čovjekovog uma, a istovremeno dio kosmičkog, odnosno svetvoriteljskog uma. Upravo taj božanski plamen „u ništavnom hramu“ (1) u „Luči mikrokozma“ se prvo transformiše u zraku „ognja besmrtnoga“ (I, 35), a zatim transfigurira u „iskru božestvenu“ (I, 61) i „iskru besamrtnu“ (I, st. 91). Ta ideja ostvaruje ulogu putovođe kroz šest „kolovitnih“ i pet „nepodvijnih“ nebesa, odnosno pjesničkom subjektu omogućava prelazak iz materijalnog u metafizički prostor:

„Dok god se kreće kroz taj materijalni kozmos, duši je vodič ‚ideja‘.
I to nije personifikacija čovekove misli – već nekakav mitski entitet;
a zapravo i protagonista mitologema“ (Flašar 2004: 88).

Nakon prelaska te granice pojavljuje se novi putovođa – anđeo hranitelj, koji transfigurisani entitet – ideju uvodi u carstvo svjetova da bi otkrila razloge za gubitak nebeske milosti i vremenski i materijalno ograničeno trajanje. U romantičarsko-alegorijskom / religiozno-filozofskom spjevu funkcija putovođe se udvaja kroz prelazak iz logičke u mističku iskustvenost. Ona doprinosi da se subjekt spoznanja identificuje kao kosmičko ja, zahvaljujući tome što prestaje da egzistira kao materijalizovano ja. Zato imamo pravo tvrditi da je upravo „Luča mikrokozma“ esencija Njegoševih mnogogodišnjih pjesničkih okupacija. Zanimljivo je ukazati na transformativnu i transfigurativnu prirodu Njegoševih semantema i simbola. Putovođa koji odvodi pjesnički subjekt u više sfere jeste prvo nadahnuće, a kasnije ideja, koja se, dalje, udaljavanjem od izvora transformiše u svjetlosni princip iskru. Ona ne samo da ostvaruje funkciju posrednika između zemaljskog i božanskog, odnosno smrtnog i besmrtnog, već ima moć da dosegne carstvo svjetova. A transfiguracija misli u putovođu kroz mikrokosmičku i makrokosmičku sferu nalazi se i u poemi „Misao“, u kojoj je anticipiran

čitav idejni nanos sadržan u „Luči mikrokozma“, kao i otvoren niz filosofskih i aporetičkih zapitanosti (Vukićević Janković 2009: 119).

U skladu sa binarnoopozicionim sistemima koje obrazuje Njegoševa poetski univerzum, nailazimo na preobražaj (adaptaciju) brojnih poetskih vizija u značenjski suprotne. Tako se susrećemo sa opozicijom „svjetlopad – mrakopad“ (Ivanović 2002: 116), kao što je to u opisu Sataninog carstva u „Luči mikrokozma“ koje možemo dovesti u vezu sa slikom vulkanske erupcije i katastrofe u poemi „Polazak Pompeja“. I dalje, nasuprot svjetlopadu projektuje se mrakopad, a nasuprot svjetlokrakim lučama pojavljuje se i motiv crnokrakih luča koje emituje crno sunce (LM, I, 282-284).

Stav o božanskoj (svestvoriteljskoj) nesaznatljivosti, adski duhovi, mnogostručno pokrivalo, crno sunce, lijeva strana carstva mračnih emanacija, spoznaja o postojanju knjige mirobitija iz koje je moguće čitati čuda, ali ne i otkrivati njihovo značenje, božansko stvaranje i razaranje mirova, nemoć oka duše najumnije da dopre do tajne postojanja i sudsbine, svjetlosna filozofija, svijetla ideja kao luča besamrtna i nebeski dvojnik misli, luče, zrake i mnoge druge realizacije i manifestacije Njegoševe palingeneze, ukazuju nam na doticaje ezoterijske literature (Savić Rebac 1952). Naravno, iako još nije sa sigurnošću ukazano na izvore posredstvom kojih je Njegoš mogao biti upoznat sa Kabalom, Filonom, gnostičkim predanjem, njegova prijemčivost za takve predstave i motive u skladu je sa romantičarskim zamahom i njegovom filozofijom stvaranja.

U zavisnosti od prirode teksta, Njegoš je, dijahronijski posmatrano, pokazivao sposobnost da folklornu, klasicističku i mitološku imaginaciju saobrazi originalnoj pjesničkoj formi i viziji. Semantički potencijal njegovog pjesništva svjedoči o konstantnim misaonim preokupacijama, čije se uporište nalazi u posmatranju, saznavanju i tumačenju ukupne pojavnosti, bilo da je ona oblikovana kroz poetsku sliku (kojom se ostvaruju njegove poeteme i epistolografeme), duboku kontemplaciju (čime su se realizovala njegove filozofeme, odnosno aporeme i episteme kao podvrste), bilo kroz stvaralačku – folklornu, odnosno mitološku imaginaciju (kojom se ostvaruje mitematski krug njegove poezije). Odgonetanje procesa generiranja poetskih slika u Njegoševom poetskom univerzumu uslovjava konstantan tragalački napor usmjeren ka dekodiranju semantički zgusnutih slojeva u njegovim spjevovima.

Zaključak

Generiranje Njegoševih poetskih ideja i književnog teksta moguće je analizirati iz najmanje dva pravca: od referencijalne ka poetskoj ravni i od manjih pjesama ka velikim pjesničkim sintezama. Pragmatični ciljevi

(politički, diplomatski, ideološki) ugrađeni su u teksturu njegovog književnog teksta i prate razvojnu putanju njegovog umjetničkog sazrijevanja. Na drugoj strani, oblici nastajanja, transformacija i transfiguracija pjesničke slike, ideja i simbola ukazuju na specifičnosti koje su doprinijele formiranju kvaliteta presudnih za evoluciju i karakter njegovog pjesmotvorenja.

Čitanje semantičkih kodova Njegoševog pjesništva u okviru njegovog cjelokupnog opusa može obuhvatiti razmatranja na različitim nivoima, uključujući ulogu koju njegovi tekstovi i politička djelatnost imaju u okvirima formiranja nacionalnog identiteta. Tu je od izuzetne važnosti uspostavljanje odnosa koji fikcionalni tekst zauzima prema istorijskoj prošlosti, ali i sociokulturalni kontekst njegove proizvodnje, distribucije i recepcije. Pritom je značajno ukazati i na specifičnosti koje su doprinijele formiranju kvaliteta presudnih za kasniju evoluciju i karakter književnog teksta, uz nužnost kritičke refleksije ove poetike, kao i razmatranja svih elemenata koji doprinose reprezentacijskoj ulozi teksta u okviru kulture. Upravo, tumačenje Njegoševe ukupne ostavštine omogućava nam da dobijemo novu sliku u vezi sa osobenostima njegovog poetskog kôda, na jednoj strani, dok na drugoj strani omogućava sagledavanje njegovog djela kao kulturnomemorijske matrice (Vukićević Janković 2017: 139). U tako postavljenom sistemu, izrečeno dobija svoj puni smisao kroz sagledavanje odnosa prema jeziku, tradiciji i ideologiji, na čijim se presjecima projektuje vrijednosni sistem crnogorske kulture i simbolično ocrtava okvir crnogorskog identiteta.

Literatura

- Andrić, Ivo. „Njegoš kao tragični junak kosovske misli“. *Sabrana dela Ivo Andrića*, knj. XVIII. Svetlost: Sarajevo, 1976.
- Assmann, Aleida. "Canon and Archive". *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Eds. Astrid Erll and Ansgar Nünning (and Sara B. Young). Berlin: Walter de Gruyter, 2008. 97-108.
- Assmann, Jan. *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Prevod: Vahidin Preljević. Zenica: Vrijeme, 2005.
- Assmann, Jan."Communicative and Cultural Memory". *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Eds. Astrid Erll and Ansgar Nünning (and Sara B. Young). Berlin: Walter de Gruyter, 2008.109-118.

- Confino, Alon. "Memory and the History of Mentalities". *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Eds. Astrid Erll and Ansgar Nünning (and Sara B. Young). Berlin: Walter de Gruyter, 2008. 77-84.
- Flašar, Miron 2004: Njegoševa „Luča mikrokozma“. Predgovor kritičkom izdanju. (priredili A. Mladenović, M. Flašar). CANU, Podgorica, 2004.
- Grabes, Herbert. "Cultural Memory and the Literary Canon". *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Eds. Astrid Erll and Ansgar Nünning (and Sara B. Young). Berlin: Walter de Gruyter, 2008. 311-320.
- Greenblatt, S. J.: „Culture“. 1995. Bužinska, A. i Markovski, P. *Književne teorije dvadesetog veka*. Prevod: Ivana Đokić-Saunderson. Beograd: Glasnik, 2009. 572-573.
- Ivanović Radomir V. Njegoševa poetika i estetika. Novi Sad: Zmaj, 2002.
- Ivanović, Radomir V. Njegoš. Njegošologija. Njegošolozi, CANU, Podgorica, 2017.
- Leerssen, Joep. „Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled“. Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju, ed. by Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković. Zagreb: Srednja Europa. 2009. 99-12.
- Milović, Jevto M.: Staze ka Njegošu, Titograd: Univerzitetska riječ, 1983.
- Muršić, Rajko. „O simboličkom Drugojačenju. „Turčin“ kao preteče Drugo“. IMAGINARNI Turčin (ur.) Ivan Čolović i Božidar Jezernik (ur. originala: Imagining 'the Turk'), preveli Alen Bešić i Igor Cvijanović. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010. 31-44.
- Osolnik, Vladimir. „O Crnogorskoj trilogiji Petra II Petrovića Njegoša“, Njegoševi dani 1: zbornik radova. Ur. Tatjana Bečanović et. al. Filozofski fakultet: Nikšić, 2009. 73-83.
- Petrović Njegoš, Petar II. Djela. Podgorica: CID, 2001.
- Petrović Njegoš, Petar II. *Pisma I – III*. Beograd: Prosveta. 1951–1955.
- Savić Rebac, Anica 1952. „Njegoš, Kabala i Filon“. Beograd: Zbornik filosofskog fakulteta (2). 45-59.
- Vukićević Janković, Vesna. „Kulturalnomemorijska matrica Njegoševog djela“. Književnost i jezik u funkciji promovisanja univerzalnih vrijednosti i identitetских komponenti crnogorskog društva (zbornik radova), ur. D. Bogojević et. al., Nikšić: Filološki fakultet, 2017. 135-148.
- Vukićević Janković. Njegošev poetski univerzum – mogućnosti tumačenja. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2012.
- Vukićević Janković, Vesna. Njegoševi umotvori, Zmaj: Novi Sad, 2006.
- Vukićević Janković, Vesna. „Njegoševi putevi ka sintezi“, Njegoševi dani 1: zbornik radova. Ur. Tatjana Bečanović et. al. Filozofski fakultet: Nikšić, 2009. 119-130.

Zogović, Radovan. „Njegoševa poema o borbi i slobodi“. Usputno o nezaobilaznom. Podgorica: Oktoih, 2007.

Željinski, Boguslav. „Njegoš u srpskom i crnogorskom književnom i kulturnom kanonu“. Njegoševi dani 1: zbornik radova. Ur. Tatjana Bečanović et. al. Filozofski fakultet: Nikšić, 2009. 9-25.

NJEGOSHOLOGY - AN IMPERISHABLE CHALLENGE OF NEW INTERPRETATIONS

Science has not yet written the last word when it comes to the complexity of the work and personality of Peter II Petrović Njegoš. His existence marked a short segment of Montenegrin history (1813-1851), but he established himself as an inviolable beacon of Montenegrin and South Slavic cultural heritage. The cultural-memorial reflection of Njegoš's oeuvre must include considerations at various levels. It embraces the role that his texts and political activity play in the formation of the national tradition, the relation of fictional discourse to the national past, the relation of the literary text to the cultural constructions of national identity, consideration of the representational role of the literary text as a constitutive part of the culture as a whole, problems of critical and historical literary canonization, etc. On the one hand, interpretation of Njegoš's legacy allows us to get a complete picture of the peculiarities of his poetic code. On the other hand, it enables us to see his work as a cultural-memory matrix without which it is impossible to imagine the coordinates of Montenegrin cultural identity. Within such research, the uniqueness of what was said gains its entire meaning through a network of attitudes towards language, tradition, ideology. On the intersections of these networks are projected many symbols fused into a matrix of timeless paradigms, i.e., all ethical, aesthetic, poetic categories and identity patterns contained in the whole of Njegoš's legacy. Although each of Njegoš's texts represents an ideologically and thematically independent semantic whole, by carefully reading his entire legacy, we come across intersection points, which opens the possibility of chaining the meaning and expanding the reference planes of the semantic constituents of the text.

Keywords: Njegoš, cultural memory, tradition, mentality, identity, canon

IZ ZAOSTAVŠTINE NJEGOŠEVE

Si tako kovina predi dace sio oduševljujuća knjiga
 da, iia velenje tajebudu sobora zaborava; i to ne tičući nevin
 a pustaka nane mornja knjigofabriku, često gospodin učenobu morni ne
 dozvoljava da se ovim morni mazlovi učiće da je predane zaslužnici,
 da bora u morni morni ne da bude učiće putnika, darko ne učiće
 u morni morni — očekuju vilenje gospodin Štefan. Kada je Štefan
 počekao od morni knjigofabriku S. Čubrilića i učenobu
 u morni mazlovi učiće učiće teraz, i da učiće zboru
 da mu o časnicu o morni morni skrada tipografski, knjigofabriku
 bora u morni mazlovi građevino

očekuju

Štefan Karadić učiće

M. Knjigofabriku

H. M. Knjigofabriku

uzbrdo 1. 1847.

Високогородинъ Томодунъ! //

Неновобено снашъ здравије мо-
га причујуше ноту одаде компаза
Бојнорк, не сасак ни ми на државу
који тојему предимношт и покара на-
шао саси постанак, с квада-
ланте до Банера знаме, са посма-
сиве у јевакеније касије и наше
сашу.

Рашера Високогородинъ! //

№ 71.

Четврта 16 октобра.
1851. год.

нотар. аген
Градска управа

АТ НИЛОУ

стюард Високогородинъ
П. Решетару,
Му Администратору, вико Капорскога

Одлуживши с ап. ап. //
Капору.